Frø og frihet

– om bønders rettigheter og globalisering

Utarbeidet av Vestfold Bondelag i samarbeid med Tidsskriftet Kontur
Tekst: Vandana Shiva (India/England)

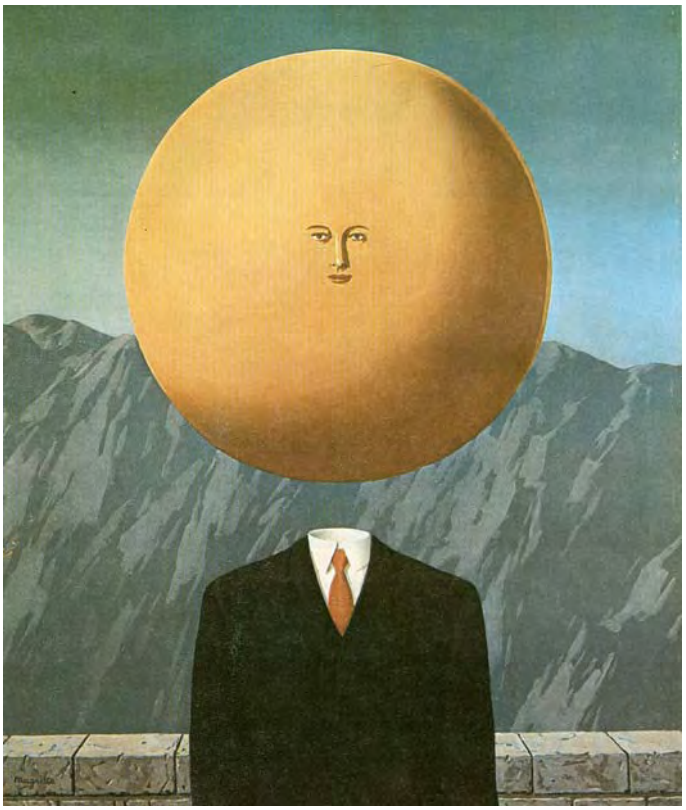

Mahatma Gandhi fungerer som inspirasjonskilde i en ny uavhengighetskamp. Denne kampen retter seg mot den pågående globalisering, hvor det søkes å ta full kontroll over handel, teknologi og eiendomsrett – inkludert elvens rett til å renne hvor de vil og organismenes rett til å utvikle seg. Dette rammer også bønders rett til å ta til side såfrø og dyrke sine planter slik de har gjort i tusenvis av år. Det rammer videre forbrukerens rett til å velge sin mat og å vite hvordan maten er produsert. Fundamentale friheter er i ferd med å bli frarøvet oss i ly av "frihandel" og globalisering. Globalisering fremstilles ofte som en prosess

for å knytte kulturer sammen. I virkeligheten dreier det seg om de stores ekspansjon videre ut i verden – og ikke om å forene folks hjerter. Den virkelige agenda er kolonialisering og produktgjøring av alle ressurser og prosesser, inklusive de som gir oss liv, vårt biologiske mangfold, vår mat og vårt vann.

Patent på liv og nye former for bioteknologi fungerer som redskap for en ny imperialisme og er nå del av WTO sine regler for frihandel i form av "Trade Related Intellectual Property Rights (TRIPS). Betegnelsen "handelsrelatert" er her koblet til "intellektuell eiendom" – nettopp fordi intellektuell eiendom ikke tidligere har hatt noen plass i handelstraktater. Patentering burde ikke ha blitt utvidet til å omfatte livsformer. Reglene er laget av og for de store selskapene. Patent på liv er et system som søker kontroll og tillater selskaper å proklamere eierskap over livsformer. Det tillater selskaper å definere handlinger som det å ta vare på frø eller å bytte frø som forbrytelser mot intellektuell eiendom. Og TRIPS huser biopirater som driver tyveri av tradisjonell kunnskap som er utviklet og ivaretatt av lokalsamfunn over generasjoner.

Et patent er en eksklusiv rett til å eie, selge, produsere og bruke et bestemt produkt. Patent på frø betyr at en bonde som holder tilbake såfrø for neste års bruk, er en tyv av intellektuell eiendom. Men det betyr mer: Et system hvor frø er monopolisert gjennom selskaper – og et system hvor et fåtalls selskaper kontrollerer alt frø inn til bonden – er i realiteten et system som binder. Der friheten til frø blir borte, forsvinner bondens uavhengighet.

Den enkle uavhengighet

Det var for å skape levelige forhold for det indiske folk at Gandhi i sin tid tok i bruk "rokkens hjul" som symbol på uavhengighet. I denne tidlige industrialiseringsperioden var kraftdrevne møller symbol for utvikling. Likevel, møllenes appetitt på råstoff og marked ble årsak til en ny type fattigdom, skapt ved ødeleggelse av livsforhold, enten ved å fjerne jord og råstoff fra lokalmiljø til fabrikk, eller ved at lokal produksjon tapte markedet. Gandhi sa: "Det millioner kan gjøre sammen, blir ladet med en unik kraft." Rokkens hjul ble et symbol på denne kraften. Hjulet som sådan er livløst, men når det tillegges symbolverdi, blir det levende. Når Gandhi i 1908 beskrev dette som et bilde for den voksende bevissthet, hadde han aldri sett en rokk før. Likevel så han det enkle og desentraliserte som et nødvendig element for frigjøring fra kolonialisering. I 1917 startet Gandhis nære venn Ganga Behn Majumdar å lete. Han fant en rokk i landsbyen Vijapur i Baroda. Bare noen få hadde fortsatt en rokk hjemme. De fleste hadde satt den bort på loftet. De tok den nå ned, og ikke lenge etter var håndlagde klær fra Vijapur et begrep.

Gandhis hjul

Rokkens hjul symboliserte en ressursbevarende teknologi og eget herredømme. I kontrast til det britiske imperiets tekstilindustri, var rokken desentralisert og arbeidsskapende. Den trengte folks hender og hoder og de var ikke lenger behandlet som overflødige eller kun innsatsfaktorer i en industriell prosess. Denne blandingen av desentralisering, bedring av levekår, ressursbevaring og styrking av selvstendigheten var avgjørende for å bli kvitt sentraliseringens skyggesider. Disse var koblet til industrialisering og kolonialisering og artet seg som ødelagte levekår, utpining av ressurser og økonomisk og politisk avhengighet.

Mennesker

Ghandis "hjul" var en utfordring for tanken om at noe er fremskritt og annet foreldelse – en tanke som har sin bakgrunn i fragmentert vitenskap og teknologi. Foreldelse og søppel er begreper som begge er sosialt betinget, og disse har også klare politiske og økologiske implikasjoner. Politisk sett vil tanken om foreldelse gjøre sitt til at folk lett kan miste kontrollen over egne liv og levekår. Dette ved å definere produktivt arbeid som ikke-produktivt, og i fremskrittets navn fjerne folks kontroll over produksjonsprosessen. Økologisk sett vil tanken om foreldelse kunne ødelegge naturens regenereringskapasitet. Dette ved at det naturlig mangfold erstattes med menneskeskapt ensartethet. Denne atskillelse av menneske på den ene siden og naturen på den andre, bygger opp under en teknologisk utvikling styrt av en reduksjonistisk tanke om produktivitet. Slike tanker frarøver folk kontrollen og frarøver samtidig naturen dens evne til å skape mang-

fold. Tap av mangfold og ødeleggelse av folks levekår er koblet sammen. Både det å fjerne mangfold og det å fjerne folks muligheter for å bli værende, er bygd på tanken om at vekst er basert på ensretting skapt gjennom en sentralisert kontroll. Siden frø er genmanipulert og patentert, konstrueres kriser for bønder og jordbruk. Frøet er dagens "Ghandi-hjul".

Mangfold og uavhengighet

Frø reproduseres og gir opphav til nye planter. Bønder produserer mat av frø, men holder også av såfrø til kommende års sesong. Frø er på denne måten fritt – både på økologisk vis (ved å reprodusere seg), men også på økonomisk vis (ved å reprodusere bondens levekår). Begge disse friheter er nå truet. Hvis det skal skapes et marked for frø, må frøene selv endres, slik at dets reproduksjon blokkeres – ellers så må frøenes frie status endres, slik at de fra å være allemannseie blir patentert eiendom til private selskap.

Gandhis hjul ble et frihetssymbol, ikke fordi det var stort og ruvende, men fordi det var lite – et tegn på motstand og kreativitet i de minste hytter og blant de fattigste familier. I det lille ligger dets kraft. Frøet er også lite. Det huser mangfoldet, og det huser uavhengigheten. Frø er fortsatt kilde for småbønders uavhengighet. Friheten til frø går langt videre enn friheten for foretak. Det skiller en mangfoldig kultur fra en som er under en sentralisert kontroll. I frø forenes økologiske og sosiale emner ("issues").

En ny bevegelse i India

Til tross for mye motstand har vi fått i stand et nasjonalt program for å ta vare på mangfoldet av frø. Vi kaller dette for 'Navdanya' – som betyr 'ni frø' og er et symbol på variasjonens rikdom. Vårt program er ikke det første i sitt slag. Genetiske ressurser har lenge blitt samlet inn for bruk i videre foredling. Risikoen med å foredle mot det uniforme førte til at det dukket opp genbanker på 1970-tallet. Men når genbanker samler inn og tar vare på frø, gjør de det ikke i samarbeid med bønder. I stedet går mangfoldet fra bondens jorder og inn i genbanker for å tjene planteforedlingsbedrifter. Som et resultat er mangfoldet systematisk forsvunnet ved kilden. Dette ekskluderer bonden i å inneha rollen som bevarer av biologisk mangfold – men også som innovatør i utviklingen av kulturplanter. Slik røves bønders biologiske og intellektuelle arv. Produksjon blir skilt fra det å ta vare på – vitenskap skilles fra bonden. Det er under slike forhold vi bygger et program hvor bønder og forskere er avhengig av hverandre. Det å ta vare på biologisk mangfold går hånd i hånd med det å produsere mat og er ikke atskilte komponenter. De store endringene kan bare oppnås på lang sikt. Bevegelsen "Navdanya" har så langt hatt stor innflytelse i de landsbyer vi arbeider. Bevegelsen samarbeider med bondeorganisasjoner for å mobilisere folkeopinionen mot trusselen fra multinasjonale selskap. Bruddet fra det uniforme til det varierte viser respekt for alles rettigheter og opprettholdelse. Variasjon har også et politisk aspekt. Det uniforme kommer som resultat av sentralisering, mens variasjonen krever desentralisert kontroll.

Bevaring av mangfold er fremfor alt en erklæring om å la alternativer florere i samfunn, natur, økonomi og kunnskapssystemer. Det å kultivere mangfoldet er ingen luksus men en overlevelsesmåte og en nødvendighet for ivaretakelse av uavhengighet. I variasjonen har selv den minste en plass og en betydning. Det å la de små blomstre er en viktig test på friheten. Det er denne forbindelsen mellom variasjon, desentralisering og demokrati som har vært rettesnor for mine ideer og handlinger lokalt så vel som globalt.

Jordbruk, USA

En etisk plikt

Frø er første del av matvaresystemet. På sanskrit betyr frø (Bija) kilde til liv. Å ta vare på frø er vår plikt, å dele frø er vår kultur. Ettersom patenter hindrer oss i dette, må vi kjøpe frø for hver vekstsesong. En fri ressurs blir på denne måten gjort til en vare som bønder må kjøpe hver år. Dette øker fattigdommen og har ført til gjeldsproblemer for mange. Over 25 000 indiske bønder har tatt sine liv siden 1997. Dette har skjedd etter at praksisen med å holde frø ble blokkert og multinasjonale selskapers tok kontrollen over frøhandelen. Endringene har fulgt med seg et

skifte fra mangfold til monokultur. Der det før ble dyrket mange typer belgvekster, hirse og oljefrø, dyrkes det nå bomull i monokultur. Monokultur og mangel på variasjon øker risikoen for at noe skal gå galt. En variasjon av frø tilpasset varierte økosystemer er erstattet med et nytt og lite tilpasset plantemateriale som i tillegg også ikke er testet ut. Da Monsanto introduserte Bt-bomull i India i 2002 tapte bøndene store summer. I stedet for avlinger på 1500 kg/acre[1], som ble sagt av Monsanto, fikk de 200. I stedet for å øke sin fortjeneste med 10 000 rupi/acre tapte bøndene 6400 rupi/acre. Da det tradisjonelle maisfrøet i delstaten Bihar ble erstattet med Monsantos hybridmais tapte bøndene tilsvarende, og dette førte til økt fattigdom. Lokale bønder makter ikke å overleve mot slike frømonopoler. Det er derfor Percy Schmeiser[2] sin sak er så relevant – ikke bare for kanadiske bønder men også for millioner av andre bønder rundt i verden. Monsantos urettmessige og uetiske framferd ovenfor Schmeiser er en dobbel forbrytelse. Først ved at de tvinger frem illegitime patentrettigheter og deretter ved at de som forurenser belønner seg selv med utvidede rettigheter og profitt. Prinsippet med at 'forurenser betaler' er her erstattet med at 'forurenser får betalt'.

En økonomi for selvmord

De indiske bøndene og den store andel av overlevende småskalaprodusenter i verden står i dag i fare for å bli utryddet. To tredjedeler av alle innbyggere i India lever av jordbruk. Jorda er den mest sjenerøse arbeidsgiver i et land med 1 milliard mennesker. Vi har drevet jordbruk her i mer enn 5000 år. Men, i det jordbruket blir koblet fra naturen og fra jorden, fra det biologiske mangfold og fra sesong – til globale foretak og globale marked, blir jordens sjenerøsitet erstattet av foretakets grådighet. Små gårder blir ødelagt. Jordbruk blir til 'agrobusiness', og naturlig jordbruk til fabrikkjordbruk. Det mest tragiske symptomet på krisen som indiske bønder står ovenfor er denne gruppens selvmordstall. Den hurtige økningen i gjeldsofre er hovedårsaken til dette. Gjelden reflekterer en negativ økonomi, en tapende økonomi og en selvmordsøkonomi. To faktorer har vært sentrale: høyere produksjonskostnader og fallende pris på jordbruksvarer. Begge disse faktorene har sitt utspring i handelsliberalisering og globalisering.

Det er tvingende nødvendig å stoppe angrepene mot småskala bønder. Det er nødvendig å utforme handelsreglene for matvarer på nytt. Det er nødvendig å endre våre parametere på nytt. Det nåværende systemet utsletter bønder og det utsletter artsmangfold. Et annet landbruk er mulig og nødvendig, og dette landbruket må beskytte bønders levesett, jorda, dens biologiske mangfold og menneskenes helse.

Artikkelen er bygd på et foredrag holdt av Vandana Shiva den 30. januar 2004 i Gandhi Peace Foundation, New Delhi, India. Opprinnelig trykt i Resurgence nr 225, oversatt av Svein Ø. Solberg og Line Breian og gjengitt etter overenskomst med Resurgence i Kontur Tidsskrift.

Sist oppdatert 5. mai 2006

Nasjonalt Pilotprosjekt for Økologisk Formeringsmateriale

Tema 1 – Engfrø
Tema 2 – Såkorn
Tema 3 – Settepotet
Tema 4 – Grønnsaker og urter
Tema 5 – Frukt og bær
Tema 6 – Generelt om frø

Last ned fra www.agropub.no eller www.grontfagsenter.no/of

Utgitt med støtte fra Statens Landbruksforvaltning

[1] 1 acre er lik 4,0469 dekar.

[2] Percy Schmeiser ble av Monsanto anklaget for å ha tatt vare på noe frø og beviste dette ved å påpeke at det inneholdt gener av deres patenterte vare. Schmeiser hevdet at genene hadde kommet inn med pollen fra omkringliggende genmanipulerte åkrer og forurenset hans tradisjonelle sorter.